

ELŐZETES JELENTÉS A BUDAI DOMONKOS KOLOSTOR ÁSATÁSÁRÓL

A domonkosok budai kolostora és temploma a Várhegyen, a mai Hess András tér 2 — és részben az 1-es számú telkeken állott. A kolostorról legkorábbi értesülésünk 1252-ből való, a legutolsó 1539-ből. Lakói tehát a török elől menekültek el és feltehetően magukkal vitték levéltárukat is, így a rájuk vonatkozó okiratok hiánya igen nagy veszteség és fokozottabban arra ösztökél, hogy régészeti módszerekkel szerezzünk bővebb információt a rendházzal. Ez a budai polgárváros szerves alkotórésze volt, így épületüknek megismerése nélkül nem növelhetjük ismereteinket Buda helyszínrajzáról sem. Templomukat, mely 1711-ig fennállott, rövid feledés után, 1902-ben ismét felfedezték és ezzel megindult a kolostorra vonatkozó adatok gyűjtése. 1958-ban végzett tájékoztató jellegű ásatás után¹ 1961. évtől kezdve a kolostor feltárása a Budapesti Történeti Múzeum tudományos tervében szerepel. 1967. évben a Fővárosi Műemléki Felügyelőség jelentős anyagi támogatásával 8 hónapon keresztül végeztük feltárásunkat. A munka meggyorsítására azért volt szükség, mivel a Vármedgy helyreállításának ütemtervében a szóban forgó telkeken luxus szálló és a hozzá csatlakozó étterem fog felépülni. Annak ellenére, hogy valóságos versenyfutást rendeztünk az idővel és munkánkat a rendelkezésünkre álló eszközök legjobb kihasználására terveztük, feltárásunkat mégis kb. 60%-os eredményességgel végezhetjük el. Ennek oka az volt, hogy mintegy 3700 m²-nyi terület középkori beépítéséről kellett áttekinthető adatokat szereznünk. 1,6 m mélységig, a középkori padlószintekig épülettermékek feltöltésben dolgoztunk, mely törmelék részben a középkori épület bontásából, részben az 1686 utáni épületek elbontásából keletkezett. A munkát növelte a területen több helyen megtalált középkori pincék 4 m mélységig betöltött helyiségeinek részleges kiürítése. 700 év építkezései, háborús pusztításai hagytak nyomot maguk után. A XIII. sz. közepétől folyamatosan élő város fontos része volt ez a hely (középkorban kolostor, egyházi és gazdasági épületekkel, török korban lóistálló, raktár és konyhaépület, a hódoltság után élelmezési raktár, pékség, majd iskola állott ezen a helyen). Mellékelt helyszínrajzunkon (1. kép) a középkori kolostor épülete mellett az e helyen álló legutolsó épületnek alaprajzát is feltűntettük. Ez illusztrálja, hogyan szabdalják át kutatási területünket az új falak, megbolygatván régészeti megfigyelésre alkalmas rétegeinket. Az újkori épület a középkortól eltérő alaprajzú, s a középkori falakat csak ritkán használta alapnak. Ennek ellenére a kolostorból nem csupán alapfalak maradtak meg, hanem 120 cm magasságig terjedő szint fölé emelkedő falak is.

A kolostor és templomának falai a legkülönbözőbb helyzetben maradtak ránk és különböző időpontokban kerültek felszínre. Bizonyos részletei, pl. a tornya folyamatosan állott, mindég látható volt. Énnél fogva a múlt század óta műemlékként szerepelt a köztudatban. Minden korszak a maga módján restaurálta és védelmét a ható-

ságok kötelességüknek tartották. A templomhajó É-i fala újkori épületek közé beépítve maradt meg és ez utóbbiak elbontása után került napvilágra 1942–43-ban. A toronnyal együtt ma a védett műemlékek jegyzékében szerepel. A kolostor maradványai a legfrissebben felszínre került részei az objektumnak. Elbírálásuk még bizonytalan és nagymértékben a tervezőtől függ, mennyit és milyen mértékben talál érdemesnek megőrzésre és bemutatásra. Éppen ezért időszerűnek találok előzetes jelentés keretében is a régész véleményét kifejezni a feltárt és még álló falmaradványok tekintetében.²

A falak mindenekelőtt egy egységes, összetartozó objektum részei, melyek együtt funkcionáltak egykor, s melyeknek szétválasztása sem történetileg, sem építészetileg nem lenne helyénvaló.

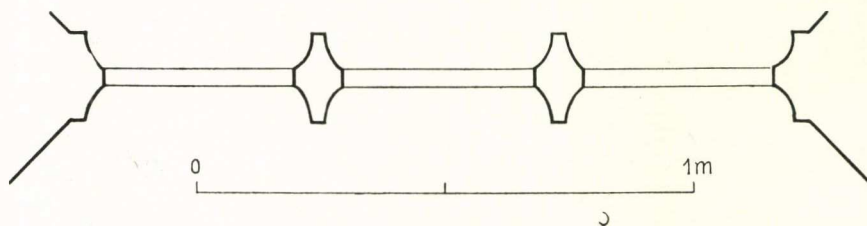
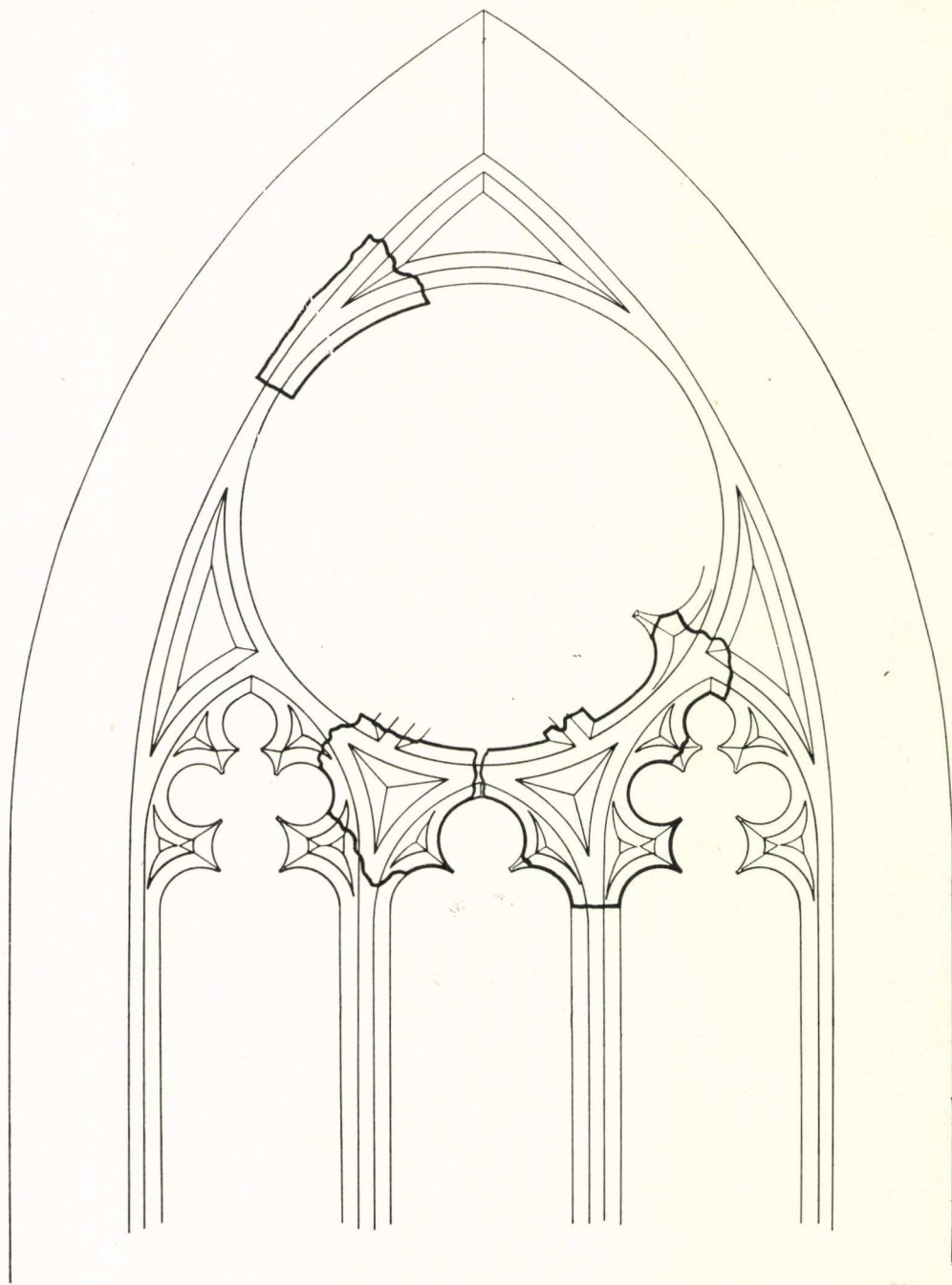
Az egykori keleti és nyugati homlokzat részben a budai polgárváros távlati képét, részben az utcaképet döntően meghatározta. Kelet felől a templom szentélyének mélyen a sziklalejtő elé ereszkedő támpillérei, melyek fölött karsú, mérműves ablakokkal tagolt felépítmény emelkedett a Dunára nézve (2. kép). Ettől északra, az előreugró sziklanyelv peremére kiülő keleti kolostorszárny, melynek falmaradványai ma is sokat elárulnak egykori mivoltukról, különösen, ha a felépítményt a zsigmondkori gótika stílusjegyeivel képzeljük hozzá. Nyugat felé a változatos vonalvezetésű homlokzat előreugró rizalitokkal épült és erősen tagolta az utcaképet.

A kolostor feltárt alaprajza elsősorban a XVI. sz. elejének állapotát tükrözi. Három évszázados fennállása alatt a kolostor és a templom természetesen több átépítésen ment keresztül, melyek feltehetően nagyrészt a hívek adományából, annak mértéke szerint érintették az egyes épületrészeket. A periódusok pontosabb meghatározása az ásatás részletes feldolgozásával együtt történik meg.

A templom egyhajós, nyújtott, polygonális záródású szentéllyel. Eredetileg torony nélkül, azaz a szentély és a hajó találkozásánál huszartoronnyal épülhetett. A nyugati homlokzat mellé észak felől csatlakozó tornyot a templomhajó megújításával egyidőben építették fel. Ennek időpontját megfigyeléseinkre támaszkodva a XV. sz. első felére határozzuk meg. A templom hajója az átépítés következtében méreteiben nem változott, csupán első síkmennyezete helyett boltozatot kapott. E célból épültek az oldalfalakat tagozó pillérek. A templom szentélyének átépítése a hajónál korábban, a XIV. sz. második felében már megtörtént. A szentély területén 1902 után még két ízben folytak feltárások, de arra vonatkozó bizonyíték, hogy eredetileg négyzetes záródású, vagy akár csak rövidebb lett volna, eddig nem jött elő. A templom vizsgálata három építési periódus felismeréséhez vezetett, melyeknek negyediknek a torony felső emeletének Mátyáskori felépítése számítható. A templom nyugati homlokzata felőli főbejárat helyét megtaláltuk. Az utca magasabban fekvő szintjéről lépcsőn mentek le a mélyebben fekvő hajó

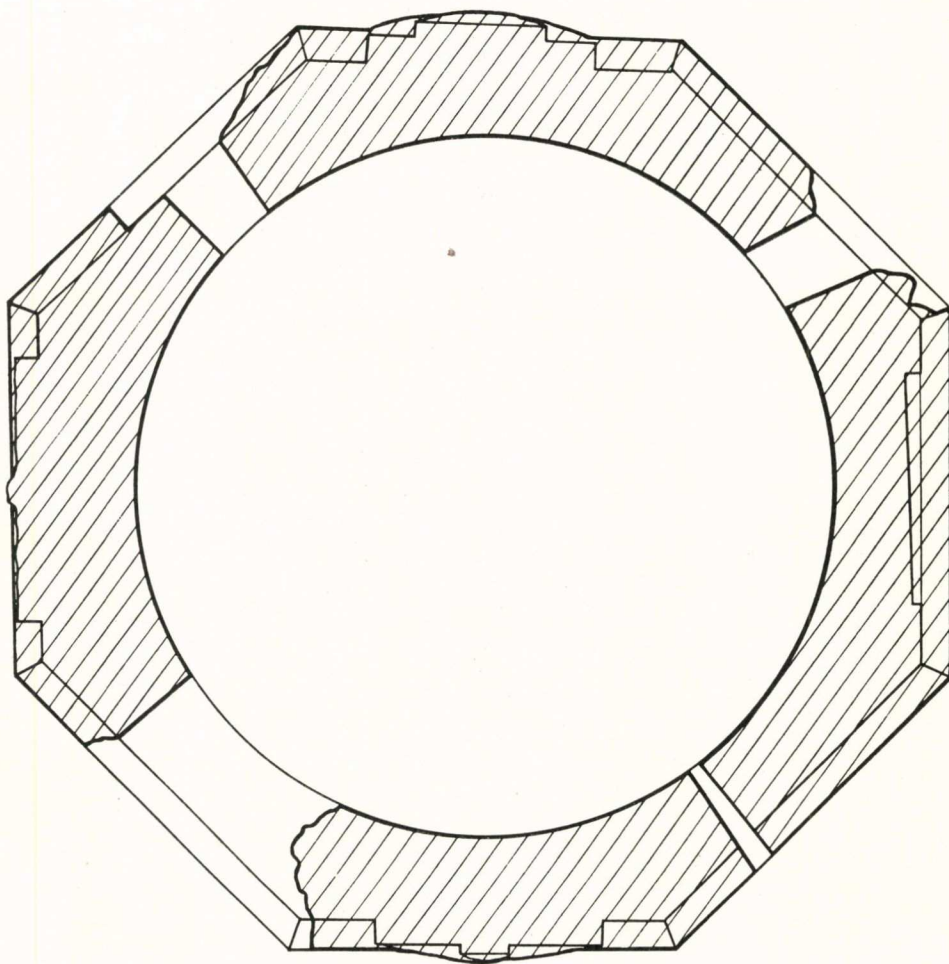
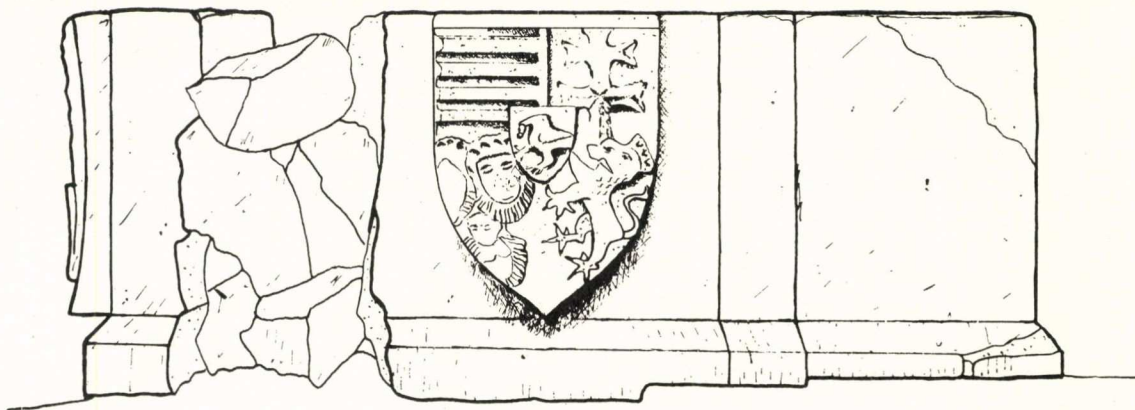
² Az eddigi feltárásokról összesített alaprajzot, fényképekkel és rajzokkal bővített dokumentációt adtam le a Fővárosi Műemléki Felügyelőségnek és a KÖZTI-nek abból a célból, hogy elősegítsem a helyreállítást. A dokumentációban javaslatot is tettem a régészeti szempontból értékesnek tartott részletek megtartására. Ennek ellenére az első tervei a Hilton szállónak a műemlék figyelmen kívül hagyásával készültek.

¹ 1958-ban a feltárást Gerevich László és Holl Imre végezte. — 1902 óta a templom és kolostor területén folyt műemléki kutatásokat és régészeti feltárásokat a Budapest Régiségei előkészületben levő kötetében (XXII) összefoglaltam.

2. kép. A templomszentély mérműves ablakának rekonstrukciója (Felmérte és a rekonstrukciót készítette Horler Miklós)

Рис. 2. Реконструкция окна церковного святилища (измерения и реконструкция М. Хорлера)
 Fig. 2. Reconstitution de la fenêtre ajourée du chœur (Le relevé et la reconstitution sont dus à Miklós Horner)

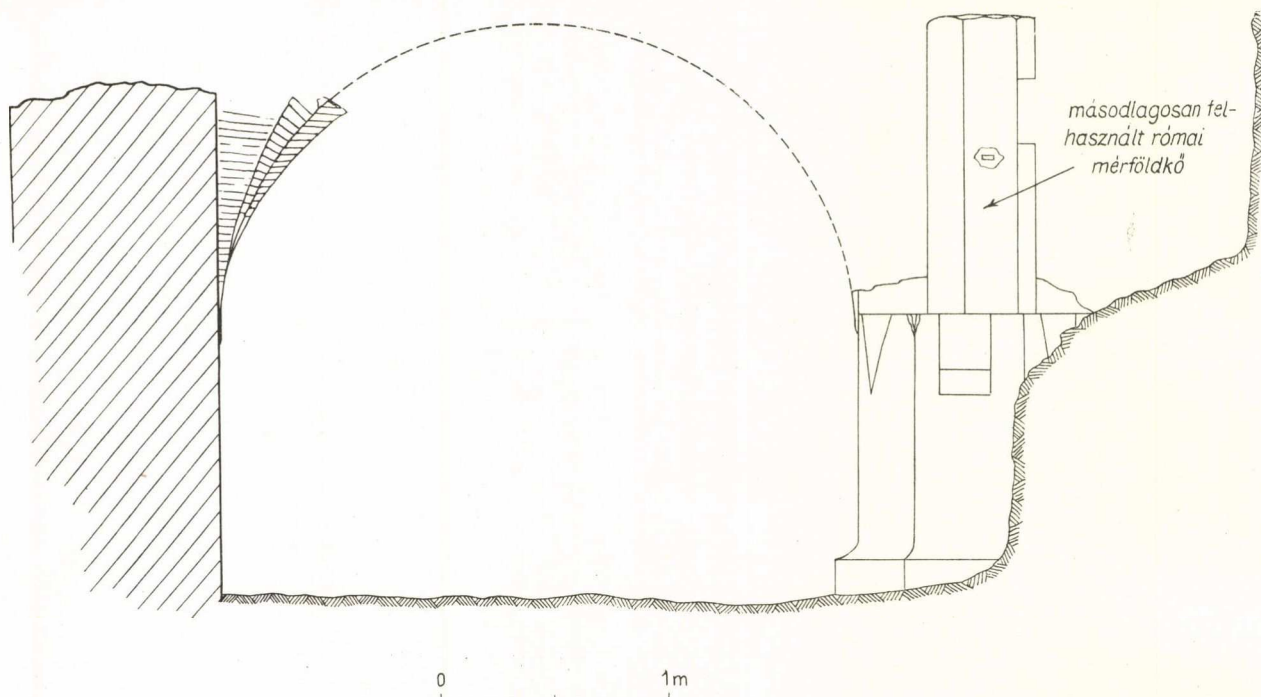

0 1m

3. kép. Kerengőudvar közepén álló díszkút rekonstruált alaprajza és keleti oldalának nézete Mátyás király címerével (Horler Miklós felmérése)

Рис. 3. Реконструированный план парадного колодца, стоящего посередине коридора, и вид на его восточную сторону с гербом короля Матиаса (измерения М. Хорлера)

Fig. 3. Plan reconstitué du puits s'élevant au milieu de la cour du cloître et la vue de son côté oriental avec les armes du roi Mathias (Relevé de Miklós Horler)

4. kép. Részlet a kolostor északi szárnya alatt levő pilléres pincéből. A pillérbe erősítésnek másodlagosan befalazott római mérföldkő (Horler Miklós felmérése)

Рис. 4. Деталь подвала с пиллерами, расположенного под северным крылом монастыря. Римский верстовой столб, вделанный в пиллер для его укрепления (измерения М. Хорлера)

Fig. 4. Détail de la cave à pilier se trouvant sous l'aile septentrionale du couvent. Borne milliaire romaine remployée dans le pilier (Relevé de Miklós Horler)

terébe. A templomhajót a toronnyal széles nyílás kötötte össze. A hajó méretei: hosszúsága 32,5 m; szélessége 11,3 m; a szentélyé 23 m (hosszúság) és 8,7 m (szélesség). Hosszúságban tehát megközelíti a Nagyboldogasszony templomot, szélessége kb. a főhajó szélességének megfelelő. Alaprajza tehát jellegzetesen koldulórendi alaprajz, melyben a szentély a hajótól lettnerrel elhatárolva a szerzetesek elkülönítésére szolgált, míg a hívek a hajó egységes csarnokterében elhelyezkedve minden irányból egyenlő erővel hallhatták a prédikációt.

A templom északi oldala mellé csatlakozik a kolostor, mely alaprajzában ugyancsak a szerzetesi építkezés hagyományait tükrözi. A központi fekvésű udvar kerengő övezi és az e körül három oldalról elhelyezkedő épületszárnyak. Az udvar közepén került felszínre a már ismert³ címeres díszkút (3. kép) Nyoleszögletű káváját három oldalról egy-egy kiemelkedő pajzsban a következő címerek díszítik: kelet felől (káptalan terem felől) Mátyás király címere. Dél felől egyelőre ismeretlen családi címer, nyugati oldalán a Zápolya család címere. Északi oldalon bemélyített üres címerhely. A kút fehér mészkőből készült, alacsony lépcső veszi körül.

Az épületszárnyak helyiségebeosztása legtöbb esetben meghatározható, nem csupán a kolostorépítkezés későközépkori szabványainak ismeretében, hanem a helyiségek használatára utaló régészeti megfigyelések segítségével is. Az északi szárny nyugati végében feltárt központi pilléres boltozatos pince arra enged következtetni, hogy a fölötte levő helyiség boltozata is pilléren nyugodhatott, vagyis itt lehetett a refectorium (4. kép). Technikatörténeti és kultúrtörténeti érdekesség az É-i kolostorszárny alá nyúló légfűtő berendezés (5. kép) és ennek későbbi változata. Mindkettő eltér a Margitszigeten feltárt, hasonló célt szolgáló fűtőkamrától.⁴

A kolostorégyyszögön kívül még két objektum tarthat igényt figyelemre. Mindkettőnek megismeréséhez azonban még jelentős ásatásra lenne szükség. Az egyik a kolostorégyyszögtől északra fekvő nagyméretű épület, melynek körvonalai csak részben bontakoztak ki. Az épület alatt nagyméretű pince húzódott. Funkcióját egyelőre nem tudtuk meghatározni, de akár gazdasági épületet látunk benne, akár Mátyás király korában itt működő főiskola épületét, feltétlenül analógia nélkül való és teljes alaprajzának ismerete ezért kívánatos lenne.

A másik e területet érintő, de az egész polgárváros megismerése szempontjából fontos részletkérdés a városfal e területet határoló szakasza, melynek kutatása csak részben történt meg, de ezek a részutatások máris 4 periódust bizonyítanak.

A kolostorépület méreteiben viszonylag szerény. Felépítésére vonatkozóan csak a falmaradványok és az előkerült kőfaragványok értékelése után lehetséges véleményt mondani. Előzetesen csupán annyit jegyezhetünk meg, ami a koldulórendi kolostorok esetében általános, hogy az épület nagy részében a szerény és mértékletes külső lehetett uralkodó. A díszítés nélküli műformák mellett az egyszerű törtkőfalazást alkalmazták, melyen a lehámlott vakolat alatt a takarékoság elveit érvényesítő, bontott épületanyag felhasználása is látható. Egyes fontosabb épületrészeket azonban minden bizonnyal gazdagon díszítették (templom szentélye, káptalan terem, sekrestye, refectorium). Erről tanúskodott az 1902-ben feltárt templomszentély és erről tanúskodnak azok az egyes kőfaragványok, melyek az ásatás folyamán előkerültek. A Budapesti Történeti Múzeum kőtárának egyik legszebb leletcsoportját képezik a szentély 1902. évi feltárásakor előkerült vörös márvány sírkövek. A későbbi feltárások során már csak töredékek kerültek elő, pl.

³ Budapest, 1967. 4. sz. 14.

⁴ *Fuerné Tóth R.* Középkori hypokaustum a Margitszigeten BpR 20 (1963) 427.

6. kép. Női szent szobra a XV. század elejéről (Molnár János felvétele)

Рис. 6. Статуя святой начала XV века (фотография Я. Молнара)

Fig. 6. Statue d'une sainte du début du XVe siècle (Photo János Molnár)

a káptalanterem padlójába süllyesztett kettős sírból. Ugyancsak az első ásatásnál látott napvilágot az a XIII. sz.-i oszlop, mely vagy a káptalanterem, vagy a sekrestye tartozéka lehetett. Utóbb változatos profilú és gazdagon tagozott nyíláskeret töredékek, boltozati bordák, és templomi berendezéshez tartozó faragványok (szobor és talpazat) is előkerültek és feldolgozásukra várnak. A

5. kép. Fűtőpince a kolostor északi szárnya alatt (Molnár János felvétele)

Рис. 5. Подвал для отопления под северным крылом монастыря (фотография Я. Молнара)

Fig. 5. Cave servant d'hyocauste sous l'aile septentrionale du couvent (Photo János Molnár)

feltárt épület nagyságához képest azonban a leletanyag száma csekély. Ezt a területen végzett sok építkezés indokolja. A faragványos kövek egy része a lebontott iskolaépület falaiból került ki és valószínű, hogy a várnegyed házaiban még sok domonkos kőfaragvány lap-pang. Az egykori személgödörök, melyek a középkori használati tárgyak leggazdagabb lelőhelyei, nagy részben ugyancsak az újkori építkezésekkel pusztultak el. Volt azonban alkalmunk feltárni középkori betöltésű pincéket és a középkorban használt csatornákat is. A nagyobb arányú építkezések során megszüntetett pince betöltésében talált főzödedény töredékek segítséget nyújtanak az újépít-

kezések időpontjának meghatározásánál. Középkori pince feltöltéséből került elő egy XV. sz. elején készült női szent szobortorzója (6. kép). A középkori padlószintek felett XVI—XVII. sz.-i török, vagy törökkori kerámia és fémtárgyak kerültek elő. Annak ellenére, hogy e területet a legújabb korig használták, a leletanyag a XVII. sz.-dal zárul, illetőleg ennél későbbi már csak szórványosan, egy-egy darabbal van képviselve.

Végül meg kell emlékezni az ásátás egyik kicsi, de várostörténetileg értékes leletsoportjáról, melyek a kolostor felépítése előtti település maradványai.⁵

Hollné, Gyürky Katalin

RAPPORT PRÉLIMINAIRES SUR LES FOUILLES DU COUVENT DES DOMINICAINS DE BUDA

Résumé

Le couvent et l'église des Dominicains sous le vocable de Saint Nicolas, s'élevait à Buda sur les terrains sis 1 et 2, Place Hess András actuelle. La ville civile de Buda fut fondée par le roi Béla IV, après l'expulsion des Mongols (après 1242). La donnée la plus ancienne qui se rapporte à la ville est en connexion avec les Dominicains. En 1252, c'est Buda qui, à Bologne, fut désignée comme siège du capitulum generale envisagé pour 1254. Notre dernière donnée date de 1539 quand les moines vécutent encore dans le couvent. Les habitants se sont enfuis devant les Turcs. Leur couvent fut détruit pendant la domination ottomane, mais leur église ne fut démolie qu'en 1711. En 1902, lors de la construction du Bastion des Pécheurs, fut mis au jour le sanctuaire de l'église. Dès alors les constructions et les démolissements ont permis de mettre à découverte les divers détails de l'église. En 1958, puis entre 1962 et 1968, le Musée d'Histoire de Budapest fit exécuter des fouilles systématiques, au cours desquelles environ 60 p. c. de l'édifice du moyen âge furent dégagés. (fig. 1).

Le territoire est depuis 700 ans toujours habité. Malgré cela les constructions de l'époque moderne ont laissé en l'état les murs du couvent médiéval dans une hauteur de 80 à 120 cm. La paroi septentrionale de la nef de l'église est restée dans sa hauteur originale entre les murs coupe-feu des nouveaux édifices. Son clocher intact était toujours visible.

Le plan du couvent reflète l'état du début du XVIe siècle. Pendant les trois siècles de leur existence le couvent et l'église furent plusieurs fois reconstruits. Les périodes de construction seront précisées en même temps que l'analyse détaillée des fouilles.

L'église a une seule nef et un chœur prolongé se terminant par un chevet polygonal. Primitivement elle dut être construite sans clocher, c'est à dire avec une tour lanterne au point de rencontre du chœur et de la nef. Le clocher dut être ajouté à la façade occidentale de l'église en même temps que la reconstruction de la nef, dans la première moitié du XVe siècle. Ces travaux

ont imposé la transformation complète de l'aile occidentale du couvent. Les dimensions de la nef n'ont pas changé lors de la reconstruction, seul son premier plafond plat fut remplacé par une voûte. La reconstruction du chœur eut lieu déjà antérieurement, dans la seconde moitié du XIVe siècle. L'entrée principale de l'église se trouvait sur le côté occidental. De la rue située plus haut un escalier descendait au niveau plus profond de la nef. Les dimensions de la nef sont: 32,50 × 11,50 m, et celles du chœur 23 × 8,70 m. Dans le fond oriental de la nef on a trouvé le reste d'un jubé.

Le couvent s'élevait à côté du mur septentrional de l'église. Au centre de la cour du cloître on a dégagé un puits orné de trois blasons (fig. 3), dont deux sont connus: l'un est celui du roi Mathias et l'autre du palatin Imre Zápolya. Le puits est en calcaire blanc.

Dans l'aile septentrionale du couvent on a dégagée une cave voûtée reposant sur un pilier central (fig. 4) et une chambre servant d'hypocauste (fig. 5), ce qui indique que c'est au-dessus de celles-ci que se trouvait, dans le fond occidental de l'aile, le réfectoire.

Au nord du carré du couvent se dessinait un édifice de grandes dimensions dont le dégagement n'est pas encore terminé et qui dut être soit un bâtiment d'administration, soit une école supérieure qu'on a rattaché au roi Mathias. Pareillement incertain est le système de l'enceinte de la ville qui était jointe au couvent. Jusqu'à présent nous avons distingué, y compris le mur actuel, quatre périodes.

L'un des groupes les plus importants des trouvailles est celui des pierres sculptées. L'une des fenêtres du chœur de l'église put être reconstituée (fig. 2). Les plus belles pierres tombales furent mises au jour déjà en 1902. La statue gothique représentant une sainte dut appartenir à l'ornement de l'église (fig. 6).

Les trouvailles mineures datant des XIIIe—XVe siècles sont des tessons et des briques de pavement, et en outre des fragments de poterie turque et d'objets de métal des XVIe et XVIIe siècles.

K. Holl—Gyürky

⁵ A rajzokat az eredeti felmérések után Sziklaváry Lajosné készítette.